

Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler^[*]

Prof. Ömer Lûtfi Barkan

Rumeli'nin iskâm için Anadolu'dan sürülen göçebe unsurlar arasında bir takım Tatar aşiretlerinin de bulunduğu görülmektedir. Bunlar içinde en mühimmi, tarihî kaynakların naklettiğine göre, Çelebi Sultan Mehmed'in (1418/821) tarihinde Samsun'dan Bursa'ya dönerken İskilip civarında tesadüf ettiği ve vaziyetlerini tahkik ederek Rumeli'ye sürülmelerini münasip gördüğü aşiretlerdir. *Âşıkpaşazâde* tarihinde tafsilâtli bir şekilde nakledilmiş olan ^[75] ve di-

[*] Bk. İktisat Fakültesi mecmuası, cild XIII, s. 56 - 79.

[75] *Âşıkpaşazâde* tarihi, Adsız neşri, sf. 152.

Bu bâb anı beyan eder kim Sultan Mehmet kim Samsunu aldı, Bursaya gider iken geldi, İskilibe uğradı.

Vilâyetlerinde mubalag Tatar evlerin gördü. Sordı : «Hay! Bu evler kimündür?» dedi. Eyitdiler : «Minnet Begündür» dediler. Eyitdi : «Ya kanı bunların begi» dedi. Eyitdiler : «Tatar Samakar oğlı düğün eyledi. Annın düğününe vardı» didiler. Sultan Mehmed, veziri Bayazıd Paşaya eyidür : «Temür bu vilâyetten Tatarı aldı, gitti dediler. Ya bu vilâyette bunların begleri düğün eyler. Biribirine varur, gelür. Benüm seferümde bulunmazlar. Bunları sürmek gerek» dedi. Minnet Begi okutdı. Getürdi. Sürdi. Bunların Cemi'isin bilesince Filibe yöresine getürdi. Konuş Hisarınun yöresinde kodı. Minnetün oğlı Mehmed Beğ şimdi Konuşda bir imaret yaptı. Ve bir Kârbansaray dahı yaptı. Anda yerlendiler. Kaldılar. Ol arayı makam edindiler.

Nazım

Tatar bulmaz idi ayran içeydi	Dere vü dağa hem konub göçeydi
Yanında büzme yancuğu vü çakmak	Bulmaz kav ki çakmağın çakaydı
Sürüldi geldi akın beği oldı	Kâfir kızın gözedür kim kapaydı
Dediler Minnet oğlu gazi olmuş	Gaza yolında bulsa can ataydı.

ğer kaynaklarda da ufak farklarla tekrar edilmiş bulunan [76] rivayet, ehemmiyetine binâen aşağıya aynen çıkarılmıştır.

Aşağıda not halinde dercedilmiş olan metnin ifadesi oldukça sarihtir. Aynı rivayetin zikri geçen diğer kaynaklardaki nakil ve tefsir tarzlarından da faydalanarak onu şu şekilde hülâsâ edebiliriz : Padişah, İskilip'ten geçerken civarda bir hayli Tatar çadırı (ev-oba) görerek bunların kimlere ait olduğunu tahkik ettirdi. *Minnet Bey* isminde bir Tatar beyinin aşireti halkına ait olduklarını söylediler. Bunun üzerine hiddetlenen Padişah, veziri Bayezid Paşa'ya bana «Timur giderken Tatar kabilelerini de beraber götürdü» denmişti [77] Bu ülkede hâlâ kalabalık guruplar halinde yaşayan Tatar kabilelerinin mevcut bulunması ve beylerinin *sefer hizmeti*'ne gelmedikten başka kendisinin o civarda bulunmasından faydalanarak *kulluk arz etmek* üzere dahi karşı çıkmaya lüzum görmeyip düğünle meşgul olmalarının, istiklâl dâvasında bulunmalarının bir alâmeti sayabileceğini söyledi ve nüfuslarının da yakın bir istikbalde ziyadesile artması muhtemel olduğundan, ilerde fesat çıkarmalarından korkulabileceğini de hatırlatarak daha fazla ihmal edilmeden bu tatarların memleket dışına veya Rumeli'ye sürülmelerini emretti. Bunun üzerine Minnet Bey celbolunup kabilesi efradı ile birlikte Filibe civarında *Konuş Hisarına* sürüldü. Filibe — İstanbul yolu üzerinde Filibe'ye yakın bir yerde kâin olup — Tatarpazarı denilen kasaba, bu suretle kurulduğu gibi, Minnet Bey'in oğlu Mehmet Bey'in bu kasabada imaret, kervansaray, cami... vesaire gibi tesisler vücuda getirmesi de bu bölgenin imar edilmesine sebep oldu [78].

[76] *Oruc Bey* : Tarih-i Âl-i Osman, Babinger neşri, Hannover 1925, sf. 43; Neşri Tarihi, Veliyüddin Efendi nüshası, vrk. 155; Tâc-üt-Tevarih, Cilt I, sf. 288-289; *Müneccimbaşı* : Sahayif-ül-Ahbar. İstanbul, Matba-i Âmire 1285, cilt II, sf. 332-333; Hammer : Cilt II, sf. 132.

[77] Timur, Moğol istilâsı devrinden Anadolu'da kalan ve son zamanlarda Osmanlı hâkimiyetine girerek Osmanlı padişahlarından eyalet suvarisi olarak hizmet etmek üzere yer ve yurt almış bulunan *Kara Tatar*'lar içine casus göndermek suretiyle muharebe esnasında bunların Osmanlılara ihanet ederek kendi taraflarına geçmelerini evvelden temin etmişti. Bu sebeple Timur, Anadolu'dan ayrılırken Osmanlı kuvvetlerinin bozulmasına sebep olan ve ayrıca ehemmiyetli bir askeri kuvveti temsil eden bu Kara Tatarları topyekûn *Mavera-ün-Nehr'e* götürmek için buldukları mıntıkalara kuvvet gönderüp dağılmalarına meydan vermeden toplayarak beraber alıp gitmiştir. *Uzunçarşılı*, Osmanlı Tarihi I., sf. 177.

[78] *Evlîya Çelebi seyahatnamesi*, Cilt III, sf. 390, 398. Tatar pazarı için «Gazi hudavendigâr bu şehirde bir tatar kabilesi iskân ettiği için şehre Tatar Pazarı demişlerdir (ziyaret-i Tatar Hussam)», «Memduhâtından, şayak aba-

Âşıkpaşazâde'nin bu rivayeti naklettiği satırların sonuna ilâve ettiği *manzum fıkra*, lâtife kabîlinden olmakla beraber, Anadolu'da iken içecek ayran ve çakmağına yakacak kav bulamıyan ve ayrıca konup göçecek dağ ve dere bulmak hususunda da müşkülât içinde olan Minnet bey'in sürülüp gelüp *Akın beyi* olunca, kapılacak kâfir kızı gözetmekte olduğunu söylemesi ve Minnet oğlunun da gaziler arasına karışmış olduğunu söyledikleri zaman hayret izhar etmesi; *akvam ve akrabası ile Rumeli'ye hudut boylarına geçecek olan aşiret beylerinin oradaki savaşlarla kazanmaları mümkün olan nüfuz ve iktidarın ne kadar büyük olabileceğini* ve çok defa Anadolu'daki halkı Rumeli'ye geçmek hususunda teşvik eden âmilleri göstermek itibarile mühimdir.

Bazı Osmanlı tarihçilerinin yazdığına göre Filibe civarına yerleştirilmiş olan Tatar kabilelerinin yalnız Çelebi Sultan Mehmed tarafından (821/1418) tarihinde İskilip'ten sürülmüş olan Tatar aşiretlerinden ibaret olmadığı da anlaşılmaktadır. Yukarıda (19) numaralı notun bulunduğu yerde Tunaboyu ve Dobruca'daki Nogay Tatarlarının Rumeli'de Osmanlı'lardan evvel muhtelif şekillerdeki yayılmaları hakkında izahat vermiştik. Burada *İbn-i Kemâl* tarihine ait bir kayda dayanarak [79] bu defa Yıldırım Bayezid zamanında Filibe civarında iskân edilmiş olan Kırım Tatar'larından bahsedebiliriz :

Timur'un Kırım'ı istilâsı üzerine mağlûp tatar kabilelerinden bir kısmının beyi olan *Aktav* (Aktay?), kendisine tâbi olan kavim ve akrabasile Tuna'yı geçerek Yıldırım Bayezid'e dehalet etmişti. Yıldırım Bayezid Aktav'ın kalabalık halkıyla hayvanlarına^[80] Filibe diyarında yaylak ve kışlak tâyin ederek oralarda Yurt tutmalarını temin etti. Daha sonra, aynı şekilde Tuna'yı geçip Aktav'ın yanına gelen aşiretlerle birlikte bu bölgedeki Tatarların miktarı bir

sı, Yörük ehramı meşhurdur. Ekseriya halkı yörük taifesidir ki temmuzda Despot yaylasına çıkarlar. Bunlar Rumeli eyaletinde de bulunur bir güne kavimdir. Başka lehçe ve istilahları vardır» diyor. Hammer, Cilt II, sf. 132 de, Minnet Beyin kabilesi için «İskilip'ten Filibe civarında *Konoş vadisinde* yerleşmeğe mecbur oldular. Filibe ve Konstantiniye yolu üzerinde ve Filibe'ye az bir mesafede bulunan, hâlen Tatarpazarı tesmiye edilen kasabayı bu muhacirler tesis etmişlerdir.»

[79] *İbn-i Kemâl Tarihi*. Nur-ı Osmaniye kütüphanesinde 3078 numarada kayıtlı nusha, vrk. 100-101; ayrıca *Hammer* : I, Sf. 266.

[80] «Akarlardı sahrada derya gibi Tutup dağı taşı havaşileri»

«Yörüdükleri yerde hüşk-ü teri Yemiş komamıştı mevaşileri»

İbn-i Kemal tarihi, vrk. 100 b.

hayli artmış ve Filibe civarı yavaş yavaş âdeta onlarla dolmuştu. Bu suretle sığınmış oldukları memlekette, *beşerî ve coğrafî yeni şartların bir neticesi olarak*, içlerinden bir kısmının yavaş yavaş toprağa yerleşerek [81] çiftçilikle meşgul olmaları Rumeli'nin senlenmesine geniş ölçüde hizmet etmiş idi. Fakat yine *İbn-i Kemâl* tarihine göre, Filibe havalisine yerleştirilmiş olan ve büyük bir askerî kuvvet teşkil ettiklerinden şüphe caiz bulunmıyan bu Tatar kabilelerinin kuvvetinden padişah ve erkân-ı devlet endişeye düşmeye başladılar. Rivayete göre, Yıldırım Bayezid, bir gün avda reisleri Aktav ile görüşürken, Osmanlı ülkesi bu bölgede ansızın bir istilâyâ uğrasa (ve Türk askerinin toplanması umumiyetle olduğu gibi gecikecek olursa) kendisinden böyle bir istilâyı önlemek için yapabileceği yardımın miktarını öğrenmek istemiş ve Aktav'ın üç günde 30.000 süvari hazır edebileceğini söylemesi üzerine böyle bir teşkilâtlı Tatar kuvvetinin arzettiği tehlikenin hakikaten büyük olduğu anlaşılacak, yine rivayete göre, Aktav Edirne sarayına davet edilerek zehirlettirilmiş.

Reislerinin bu şekilde öldürülmesi üzerine Aktav Tatar'larından bir kısmı memleketi terkederek etrafa dağıldılar. Geri kalanların bir çoğu da geçim derdine düşüp işi ve gücüyle meşgul olmayı muvafık gördü ise de sefer hizmetine rağbet gösterenler de hâlâ bir hayli çok olduğundan, *İbn-i Kemâl* tarihine göre, aralarından 50.000 (?) kadarı sipahi olarak padişah defterine kaydedilmişti [82].

Meşhur Şeyhül-islâm tarihcinin bu mesele hakkında verdiği malûmatı buraya kadar hülâsa olarak nakletmiş bulunuyoruz. Hâdiselerin ve bilhassa rakamların sıhhatini kontrol edebilecek durumda değiliz [83]. Bununla beraber, *İbn-i Kemâl* tarihinin bu kaydı, bu

[81] «Meydanda at koşmadan geçüp yabanda yayan olup çift koştular» «refahiyet evine girüp kavîlerinin kudreti ziyade olup zayıfları zahmet-ü mihnetten azâde olup kut-ü kuvvet buldı.. şevkleri günden güne hiddet ü şiddet buldı. Rumeli diyarını ki bir gülzâr-ı pür berk diyara benzedi» vrk. 100 b.

[82] «... Tatarı bed-girdârın nâr-ı şevketi söyündi. Ol bâğilerin dağ ı mihnetle bağrıları göyündi. Bir mikdar-ı zerre -vâr bi -karar ve tar-u mar olup dağıldı terk-i diyar kıldı, çıktı vardı bir dâr'a daha gitti bâkisi makadında ikamet-i ihtiyar edüp kimi meûnet-i kişt-ü kâra kimi hizmet-i esfâra iltizâm itti. Mezkûr bed kişilerden 50.000 kişi sipahi adına defter-i şahîye sebt oldu.» *İbn-i Kemal tarihi*. Varak 101 a.-b.

[83] Rumelindeki bu Aktav Tatarlarından teşkil edilen askerî kuvvetlerden bir kısmını Bayazit, Timur'a karşı giderken ordusu ile birlikte Anadolu'ya geçirmişti. *Oruç Bey, Tarih-i Âl-i Osman*, sf. 34.

devirde Osmanlı ülkesine iltica eden veya *orada yaşamakta olan bir göçebe grubunun, hayat şartlarının gittikçe ehemmiyetli bir şekilde değişmesi yüzünden, karşılaşacağı müşküllerin mahiyetini ve bu yüzden ortaya çıkacak meseleleri gayet iyi tasvir etmiş olmak* itibarı ile kıymetlidir. Aynı şekilde bu kayıd, Timur istilâsının (memleketten sürüp götürdüğü *Kara Tatar*'lar misalinde görülebileceği şekilde) *askerî kıymeti büyük* ve kendine taraftar bir kısım göçebe nüfusu memleketten alıp götürerek veya bir kısım Anadolu halkını korkudan bu istilânın önü sıra kaçıp Rumeli'ye geçmeye mecbur etmek suretiyle Anadolu'da nüfusun azalması gibi bir netice doğururken, (Gerek Anadolu'dan ve gerek Kırım'dan kaçan halk ile) Rumeli'de nüfusun daha fazla tekâsüfüne sebep olduğunu da meydana koymaktadır.

Türk veya Tatar göçebe aşiretlerinin öteden beri ne kadar ehemmiyetli bir *askerî kuvvet kaynağı* teşkil ettiğini gösteren bu gibi kayıtlar, bize aynı zamanda *Osmanlı ordularının ilk devirlerdeki istilâ kuvvetinin nerelerden ve nasıl temin edilmekte olduğunu* göstermek itibarile de çok mühimdir.

C. Sürgün beyler ve sipahiler.

Biraz yukarıda tetkik etmiş olduğumuz şekliyle, Çelebi Sultan Mehmed zamanında bir Tatar beğinin aşireti halkıyla birlikte İskilip'den kaldırılıp Rumeli'de Filibe taraflarına sürülmesi ve orada mühim askerî vazifelere tayin edilmiş bulunması, tarihî kaynakların naklettiği tarzda, *tesadüfî ve münferid* bir hâdise olarak mütalâa edilemez.

Gerçekten, *aynı padişah devrinde muhtelif bölgelerden Rume-
li'ye yapılmış olan benzeri diğer bir takım sürgünlerin izlerine de*

Osmanlı ordusunda ayrı şeflere tabi yardımcı kuvvetler halinde bir zamanlar kullanılmış olan tatar göçebelerinin temsil ettikleri askerî kuvvet yanında, ayrıca Osmanlı kanunnâmelerinde askerî teşkilâta tabi hususî bir sınıf olarak *tatarlardan* bahis edilmektedir. (Bak. Bizim Osmanlı İmparatorluğunda ziraf ekonominin hukukî ve malî esasları, Cilt I, Kanunlar sf. 260. Kanun-ı yörükân-ı Develüzâde ve yörükân-ı Yanbolu ve tataran-ı Yanbolu ve tatarân-i Bozapa ve Aktav (Akdağ?). Aynı suretle askerî bir teşkilâta tâbi olan Tırhala yörükleri içinden bir kısmı «Yörükân-ı Tatarân» namı altında anılmakta idi (Bu makaleler serisine dahil olarak ilerde neşredeceğimiz «Türklerin Balkanlardaki yerleşme bölgelerinden biri olarak Tırhala livası'nın tetkiki» isimli yazımıza bakınız).

tesadüf edilmekte olması, kabile reisleri veya toprak sahibi olarak Anadolu'da mühim bir siyasî ve içtimaî mevki sahibi beğlerin türlü sebeplerle Rumeli'ye sürülmesi usûlünün *Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü devrinde merkezi devlet otoritesinin kuvvetlendirilmesi hususunda sistemli bir şekilde kullanılmış müessir bir idarecilik an'anesi* olduğunu göstermektedir ve tahmin edilebilir ki, bu suretle, eski beğlerin Anadolu'daki köklerinden koparılarak Balkan'lardaki hudut boylarına, Osmanogulları hizmetinde mühim vazifelere tayin edilmiş olmaları, sürgüne tâbi tutulmuş olan eski bâzi soy ve toprak asaleti sınıflarının kendilerine *tamamiyle yabancı bir muhit içinde kısa bir zamanda tasfiyesini ve dolayısıyla siyasî birliğin kolaylıkla te'sisini* mümkün kılmıştır.

Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nda Balkan memleketlerinin işgal ve iskân usullerinden yalnız birini öğrenmekle kalmayıp, *kuruluş devrinde Anadolu'daki asalet sınıflarına karşı girilen mücadelenin bir safhasını* da görmüş olacağız. Bu sayede tehciire tâbi tutulmuş olan beğlere Rumeli'de dirlik ve vazife vermek suretiyle Balkan memleketlerinde askerî ve idarî kadroları emniyetli unsurlarla takviye etmek mümkün olduğu gibi; onları Anadolu'da zararlı siyasî faaliyetlere girişmeğe müsaîd kabile muhitlerinden ve aile yurtlarından koparıp yabancı bir bölgede düşman karşısına koymakla Osmanogulları'na daha fazla bağlı bir vaziyete sokmak imkânı da bulunmuş oluyordu. Eski tarihli nadir bazı «tahrir defterleri» nde bulabildiğimiz bir kısım kayıtları bu hususta kıymetli birer belge olarak burada zikr ve tahlil edebiliriz :

Anadoludan Arnavutluğa sürülen sipahiler :

Bu kayıtlardan bir kısmı, o zaman merkezi Ergirikası (Argyrokastro) olmak üzere, bir kısım Arnavudluk topraklarından teşekkül eden Arnavid (Arnavud) - ili sancağının II. Murad devrinde, 835 (1431/1432) tarihinde yapılmış olan bir «tahrir» inin neticelerini ve timarların dağılışı ve tasarruf şekillerini gösteren bir *mücmel defter* sureti [84] nde bulunmaktadır.

[84] İstanbul'da Başvekâlet arşivinde 1 (mükerrer) numaralı tapu defteri. Bu defter *Prof. Halil İnalçık* tarafından, Türk Tarih Kurumu yayınları arasında neşredilmiştir : «Hicri 835 tarihli, suret-i defter-i sancak-ı Arnavid» Ankara 1954. Burada zikri geçecek olan timar numaraları bu neşre ait bulunmaktadır.

Bu kayıtlara göre, henüz tamamiyle itaat altına alınmamış olan ve yakında patlak verecek büyük bir isyan hareketi için kaynaşmakta bulunan Arnavudluk gibi çok dağlık bir memlekette, cen-gâverliği ve tab'ının huşuneti ile tanılan bir halk üzerinde imparatorluk nizam ve otoritesinin tesisi ve hudutların muhafazası gibi çok çetin vazifelerle kendilerine *timar verilmiş olan sipahilerden mühim bir kısmı, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden sürülüp getirilmiş olan eski beğlerdir* ve asıl dikkate şayan olanı, bu timar sahibi beğlerin, Yıldırım Bayezid'in Ankara muharebesindeki mağ-lûbiyet ve esaretinden sonra meydana gelen *fetret devri*'nde fırsat-tan faydalanarak eski hakimiyet sâhalarını tesis ve hatta genişletmek için harekete geçmiş olan *Anadolu beğliklerine karşı yapılan te'dib hareketlerinden* sonra, yine Çelebi Sultan Mehmed tarafından o bölgelerden yapılan ve hiç şüphesiz çok *daha umumî ve sistematik bir hareket* teşkil ettikleri halde, kâfi arşiv malzemesi bulunmaması yüzünden, izlerine ancak bâzı bölgelerde tesadüf edebildiğimiz sürgünler olmasındır.

Filhakika, bahis mevzuu timar defterinin tanzim edilmiş olduğu tarihlerde bu sancak dahilinde (sancak beği Evrenuz-oğlu Ali Bey'in hasları da dahil) mevcut bulunan irili-ufaklı 335 parça has ve timardan, üçte birine yakın bir kısmının sahiplerinin ismi üzerinde, açıkça Anadolu'dan gelmiş Türk soyundan sipahiler oldukları yazılıdır ve ekserisinde *sürgün* olarak getirilmiş oldukları kaydı mevcuttur :

Meselâ 26 timarın sahibinin veya sahiplerinin isimleri üzerinde onların «Saruhanlu (veya Saruhanludan), sürülüp gelmiş» oldukları veya «sürülüp gelmişin oğlu» buldukları sarih olarak kayıtlıdır. Bu kayıtlardan bâzıları, 115 numaralı timarda olduğu gibi, kendisi Saruhanlu olmasa bile, Saruhanlular ile birlikte sürülüp gelmiş olduğu yazılıdır [85]. Bu bölgedeki Saruhanlu sipahilerin 26 timarın sahiplerinden de ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Gerçekten, ayrıca 31 timar daha vardır ki, bu timarların sahipleri için sadece «Saruhanlu» kaydının yazılmış olması, onların içinde bir çoğunun da diğerleri gibi sürülüp getirilmiş olduğunu tahmin ettirebilirse de, bu hususun tasrih edilmemiş olması ve bilâkis 124 ve 184

[85] «Timar-ı Kara Bayezid, Yenişehirli'dür. Saruhan-ili'nde timar yer-miş. Saruhanlularla bile sürülüb gelmiş. Merhum Sultan (Çelebi Sultan Meh-med) zamanından yeyü gelmiş, elinde merhum Sultan beratı var».

numaralı timarlarda olduğu gibi, «Saruhanludur, kendi rızasıyla gelmiş» gibi kayıtlarla, bu gibi sürülüp gelenlerin yanında *kendiliğinden*, kendi rızalarıyla gelmiş olanların mevcudiyetine de işaret edilmiştir. Bunlardan başka «Türk oğlamı imiş» (No. 172); «ez zümre-i Türk Murad» (No. 232); «Aydınludan, yiyen garib yiğit imiş» (No. 320)... gibi kayıtların bulunduğu timar sahiplerinin de Saruhan'dan gelen sipahilerle ilgisi olsa gerektir.

Tedkik mevzuu Arvanid-ili sancağında Anadolu'dan sürülüp getirilerek kendilerine timar verilmiş olan sipahiler, Saruhanlılar'dan da ibaret değildir. Ayrıca, 16 timarın sahibinin (veya müsterek sahiplerinin) isimleri üzerinde «Koca-İli'nden gelmiş» kaydı mevcuttur. Bu kayıtlardan yalnız üçünde «Kocaili'nden *kendii rızasıyla* gelmiş» veya «Kocaili'nden *kendii ayağıyla kardaşına gelmiş kişidir*» şeklinde gelişin ihtiyarı olduğu tasrih edilmiştir, diğerleri sürülüp getirilmişlerdir ve ellerinde merhum sultandan (Çelebi Sultan Mehmed'den) timar beratları vardır.

Sürülüp gelen bu timar sahiplerinden bir kısmının hısım ve arkabalarıyla birlikte kalabalık zümreler hâlinde nakledilmiş olduklarına dair de bâzı sarih kayıtlar mevcuttur. Gerçekten, 317 numaralı timardaki kayıta görülebileceği gibi, Kocaili'li olup sürülüp getirilen bir timar sahibinin iki oğlundan birinin öldüğü, diğer oğlunun Venedik'de *tutsak* bulunduğu görülmekte ve diğer bir derkenardan ise, padişah tarafından timar sahibinin güveyisi Muhammedî'ye timar verildiği anlaşılmaktadır. 319 numaralı timarın sahibi de Kocaili'nden sürülüp gelmiş ve kardeşinin 'avretini almıştır. Bundan başka aynı sancakta 3 timarın sahiplerinin isimleri üzerinde «Vizeli, sürülüp gelmiş»; diğer üçünde ise, sadece «Engürülü» veya «Engürülü, sürülüp gelmiş»; 8 tanesinde «Canıklü» veya «Canik'den sürülüp gelmiş»; 1 inde «İncügiz'den sürülüp gelmiş»; 5 timar sahibinin ismi üzerinde «Taraklu Borlu'dan, sürülüp gelmiş»; 1 inde «Kastamonılı» kaydı vardır. Kaydın birinde bir «Mihaliçlu» sipahiden bahsedilmekte, sonradan ilâve edilmiş derkenar kayıtlarından ikisinde ise, «Eflaganlu (Eflani, Kastamonu'nun batı kısmı)» yahut «Eflaganlu, sürülüp gelmiştir» gibi iki kayda tesadüf edilmektedir (No. 14, 15).

Bu suretle gayet çetin şartlar altında daimî bir isyan ve karışıklık içinde bulunan ve düşman karşısında bir hudut bölgesi teşkil eden bir memlekette sipahilik vazifelerini yapmanın müşkilâtı kar-

sısında, sürülüp gelenlerden bir kısmının sık-sık vukubulan ölümler, yahut kaçıp kaybolmalar neticesi timarların sür'atle sahip değiş-tirdiği göze çarpmaktadır. Bu sebeple, meselâ Çelebi Sultan Mehmed devrinde Anadolu'dan sürülüp getirilen bir kısım Tatar'lardan olması muhtemel bâzı timar beğlerinin yerlerine, kısa bir zaman sonra başka timar sahiplerinin geçirilmiş olduğu, üç timarlı sipahinin ismi üzerinde eskiden «Merhum Sultan (Çelebi Sultan Mehmed) zamanında Anadolu'dan sürülüp gelen Tatarlar yermiş» gibi kayıtların mevcudiyetinden, istidlâl edilebilmektedir (No. 248, 250, 251). Ayrıca, «ez tahvîl-i tatar Şahin» (No. 305); «Veled-i Tatar Hasan» (No. 35) gibi kayıtlardan da Anadolu'dan yapılan Tatar sürgünlerinin vaktiyle Rumeli'de Arnavudluğa kadar dağıldığını göstermektedir.

Trabzon'dan Rumeli'ye sürülen hristiyan sipahiler :

Osmanlı İmparatorluğu'nda, fethedilen memleketlerin eski beğlerinden bir kısmının sürülerek kendi yurtlarından uzaklarda, ekseriya hudut boylarında veya imparatorluk nizamına sokulması için çetin mücadelelere sahne olan bölgelerde, mühim askerî vazifelere tayin edilmesi an'anesinin *devletin siyasi ve içtimai emniyetini sağlamak bakımından çok müessir bir metod* olarak kullanılmakta olduğuna dair bulabildiğimiz misâller bunlardan ibaret de değildir.

Bu metodun dikkate şayan tatbik şekillerinden birini, Trabzon'un fethinden (M. 1461, H. 865) sonra, sultanların bu bölgedeki icraatı arasında bulmaktayız. Gerçekten, bu bölgeye âid olup da «Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler» meselesi hakkında çeşitli yönden enteresan misalleri ihtiva eden ve sırası geldikçe zikredeceğimiz icraat arasından bir kısmı, bizim burada önemine bilhassa işaret ettiğimiz bir sürgün usûlünün şümûl ve ehemmiyetini meydana koymaktadır :

Beyazid II. [1481 (886) - 1512 (918)] nin tahta çıkmasından bir kaç sene sonra yazılmış olan bir *Trabzon sancağı mufassal defteri*[⁸⁶]

[86] İstanbul'da, Başvekâlet arşivinde Maliyeden devredilmiş olan defterler arasında 828 numarada kayıtlı olan bu defterin yazılış tarihi ayrıca kaydedilmemiştir. Yalnız, II. Beyazid devrinde yapılmış olan bir tahririn neticelerini ihtiva ettiği, mukaddemede bu padişahın isminin yazılmış olmasından anlaşıldığı gibi; 27. sahifedeki H. 892 tarihli bir derkenarın mevcut bulunmasından da defterin bu tarihten evvel yazılmış olması lâzımgelmektedir. Trabzon, Akçaabad, Maçoka, Torul, Sürmene, Of, Rize, Atina ve Lâz nahiyelerini ihtiva eden bu defter 748 sahifedir.

ndeki kayıtlardan anlaşıldığına göre; bu bölge, Osmanlı ülkesine ilhakını müteakip, birbirine zıd iki ayrı istikamette «sürgün» hareketine sahne olmuştur : Bir taraftan Trabzon şehri civarındaki Türk ve İslâm şehirlerinden (Amasya, Çorumlu, Tokat, Samsun, Bafra.. dan) yapılan halk sürgünleriyle iskân edildiği ve ülkenin timarlarından bir kısmı imparatorluğun her tarafından gelmiş ve bilhassa *Arnavudluk'tan sürülmüş sipahilere* dağıtıldığı gibi; *tamamiyle aksi istikamette bir sürgün hareketiyle*, yerli halktan bilhassa Trabzon şehri sakinlerinden büyük bir kısmı İstanbul'a sevk edilmiş ve *eski hıristiyan sipahilerinden bir çoğu Rumeli'ne sürülmüştür.*

Trabzon Rum İmparatorluğu'nun son hükümdarının Türklerle büyük bir harp yapmağa ve fazla kan dökmeğe meydan vermeden, *aman dileyerek* Trabzon'u teslim etmek mecburiyetinde kaldığını [87] biliyoruz. Bu suretle teslim olan İmparatoru Fatih Sultan Mehmed, ailesi efradı ve maiyeti halkıyla birlikte Serez'e sürülmek üzere İstanbul'a göndermişti. Bilâhare devletin emniyetini tehdid eden dış tertiplere âlet olduğu anlaşılıncaya kadar, orada kendisine yüksek gelir kaynakları tahsis edilmişti.

Yerli hıristiyan beylere karşı tatbik edilen muameleye gelince; bunlardan pek azının kendi arazileri üzerinde eski vazifelerinde bırakılmış olduğu tesbit edilebilmektedir. Filhakika, defterin yazıldığı tarihte, bu bölgede mevcut 207 kadar timardan yalnız 21 i, Torul'un eski sipahilerinden (kâfirlerinden) olup Osmanlılar'a sığınarak (istimalât ederek) veya muayyen bir bölgede insan toplayıp orasını şenlendirme işini üzerine alarak (şenletmeğe mültezim olarak)

[87] «Tekür korhusundan aman dileyüb kal'ayı verdi. Tekür-ı makhûr geldi mihr-i cihangirin serir-i sipihr-naziri önünde saye-i pâye gibi yer öpüb döndü kıçın-kıçın gitti. Hazret-i hilâfet-penah celâl-i saltanatla ol gümrâhı da ölüm haddine iletmişken kemâl-i merhametinden dirilik (dirlik) buyurub riayet etdi. Ehlü 'iyaliyle, mal-ü menâliyle sefine-i amâne koyub darül-mülk-i Kostantiniyye'ye döndürdü». *İbn-i Kemal*, *Tevarih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, *Dr. Şerafettin Turan neşri*, 1954, Ankara. sf. 203.

«Ta Sinob'daki gemiler kim geldi, yetişdi. Kurudan ve denizden cenk oldu. Hisardan amân dilediler ve illâ darb-i destle feth olundu. El-hasıl bu Trabzonu kim aldılar, şol ki padişaha lâyıkdır anı padişaha getirdiler. Tekfurunu ve beğlerini ve dahi yarar kâfirlerini gemilere kodular. İstanbul'a gönderdiler.»

Âşıkpaşazâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, Âli neşri 1331 İstanbul, s. 160.

timar elde etmiş olan eski hıristiyan beyleri sipahilerdir [88]. Kendilerine askerî vazifeler bırakılmış olan eski hıristiyan sipahiler arasına, hizmetlerinden türlü şekillerde faydalanılmış olan veya faydalanmak mehluz bulunan ve «müsellem» namı altında ayrı bir teşkilâta tâbi tutulan ve kendilerine hususî hizmetler verilmiş olan bir kısım hıristiyanları da katmak mümkün ise de, bunların adetleri de çok azdır [89].

Bu suretle yerlerinde bırakılmayıp sürülmüş olan hıristiyan sipahilere, imparatora olduğu gibi, Rumeli'de dirlik verilmiş olması mümkün ve muhtemeldir. Fakat, elimizdeki kayıtlarda bu hususta bir rahat yoktur. Filhakika, burda tedkik ettiğimiz *Trabzon İvası mufassal defteri* nde bahis mevzuu sürgünlerin isimlerine biz ancak bağ, bahçe ve zeytunluk.. gibi mülk topraklar kaydedilirken *bu mülklerin vaktiyle kimlere âid bulunduğunun* ve ekseriya *ne gibi sebeplerle ellerinden alınıp padişah emriyle timara verilmiş olduklarının* kaydedilmesi münasebetiyle tesadüf etmekteyiz [90].

[88] «Timar-ı Merne (?) nâm zimmi ki Torul kal'asını ol vermiş (s. 115) (derkenar olarak : «Mezkûr Merne fevt olduğu sebebinden akıncı Hızıra sadaka olundu»); timar-ı Aleksi Istranik kadimden Torul kâfirlerindendir. İstimâletle gelmiştir» (s. 188); «Mezkûrlar kadimden Torul kâfirlerinden idi. ... gelüb cebrile sürülb alıb gitmiş idi. Şimdiki hâlde istimaletle gelmişlerdir» (s. 180).

[89] «Kaza-i Atina nahiyetinde Anarış nâm karyerde Nikola nâm ve Murad Mihoka nâm kimesneler timarıdır. Ama Gürci mel'un geldüğü vakit gereği gibi yoldaşlık edüp baş kesmiştir ve hem ol uca olan kal'aların zahireleri bâbında cerehor çıkarmağa hizmet etdüğü ecilden sancakbeğleri eline mektub verüb divan kethüdası edüb mu'af ve müsellem kılub dutageldikleri yerleri üzre ispenç ve öşür vermiyeler. Bunlardır ki zikr olunur.» (s. 710) «... Yani.. Todor.. ve Andriko mezkûrlar yarar kimesneler olub ol uçdan olan kal'alara hizmet edüb ve Gürci mel'un ol vilâyete gelüb vurmak istedüğü vakit mezkûrlar gereği gibi yoldaşlık edüp baş kesdikleri sebebden sancakbeğleri eline mektub verüb ispençden ve öşürden mu'af ve müsellem etmiş. Elllerinde tuta-geldükleri yerleriyle her yıl asker-i mansureye beş neferi dahi hizmet ederler. Esamileri budur ki zikr olunur.» (s. 711).

[90] «Bagat-ı hassa : adet 550. Şıra Çapur 60. Kıymet 720. Asılda bunun onüç çapuru Ayos Fokas manastırının ve onüç çapuru Asomatos manastırının vakıflarıydı ve yedi çapuru Yorgı Omer Yani adlu kâfirin idi ki Rumeli'ne sürülmüştür ve onbeş çapuru Yorgi adlu kâfirin idi ve onbeş çapuru Haçıs nâm kâfirin mülkü idi, padişah emriyle timar oldu.» (s. 58). «Bunların ekseri karye-i mezbura zikrolunan manastırın ve ba'zısı dahi zikr olunan (Rumeli'ne sürülmüş) *sipahilerin* mülkü idi. Padişah emriyle timar oldu.» (s. 534, 532) «Eğcar-ı zeytun : 300 adet; ravgan 25 batman; kıymet 1000. Asılda üç batmanı Faros manastırının ve iki batmanı Asomatos manastırının ve on batmanı Ayasofya manastırının vakıfları idi ve oniki batmanı *Gürcü Telcür'ün*

Bu kayıtlar bu hâllerleriyle tedkik edilince görülmektedir ki, bahis mevzuu bağ veya bahçe sahiplerine âid 82 kadar kayıtda eski sahiplerinin Kasım Bey veyahut Ömer Bey tarafından Rumeli'ye sürüldükleri yazılıdır. Hiç bir sürülme kaydı düşürülmeden mülkleri timar hâline sokulduğu anlaşılan eski devrin mülk sahiplerine âid de 84 kayıt vardır. 12 kayıtda mülk sahibinin Tekür'le (imparatorla) beraber giden sipahi kâfirler olduğu, 9 unun hain olub kaçan kâfirlere âid bulunduğu anlaşılmaktadır [91]. Asılda imparatora (Tekür'e) âid olduğu halde padişah emriyle timar hâline sokulmuş olan bağ ve zeytinlik parçalarına âid 44 yerde ayrı ayrı kayıtlar mevcuttur. Aynı şekilde vaktiyle bu bölgede büyük arazi mülklerine sahip gözüken manastırlara âid bağ ve zeytinlik hisselerinden bahseden 207 kadar kayıt mevcuttur ki her birinde müteaddit manastırların hisseleri ayrı ayrı ve tekrar tekrar zikredilmektedir.

Trabzona sürülen arnavut beğleri :

Fetihten sonra, Trabzon sancağı dahilinde eski hak ve alâka sahibi hristiyan beylere tatbik edilen muamele hakkında bir fikir vermeğe müsaid olan bu kayıtlar yanında, sancakdaki yeni timar sahipleri hakkında defterde mevcut diğer malûmat da bizi burada yakından alâkalandıracak mahiyettedir. Fethi müteakip askerî-

idi ki Rumeli'ye sürülmüştür ve iki çeyrek Todoris.. Garpis adlu kâfirin idi ve sekiz batman Ayos Fokas manastırının vakfı idi padişah emriyle timar oldu.» (s. 91). «Çayır. Asılda Andon nâm medrepolid yeri idi ki İstanbul'a sürülmüştür.» (s. 29). «... adlu kâfirin idi hain olmuş ve niceleri dahi bir kaç kâfirlerin imiş, İstanbul'a sürgün olmuşlardır.» (s. 137). «Asılda Kir Mihal kızının idi padişah emriyle timar oldu.» (s. 614). «Asılda Şemseddin oğlunun mülki idi ki Rumeli'ne sürülmüştür (Ömer Bey Rumeline sürmüştür) padişah emriyle timar oldu.» (s. 417, 427). «... Üç çapuru Uzun Hasan Hatunu Despina Hatunun mülkü idi padişah emriyle timar oldu.» (s. 140). «(Hasse bağlar ve zeytin ağaçları) : Asılda bunlar Trabzon'da câmi olan manastırın vakfiydi, padişah emriyle timar oldu.» (s. 33). Ancak nadir olarak «manastırın vakfı idi. Defter-i köhne'de hasse yazılmıştı. Şimdiki hâlde mezkûr manastıra padişah 'azze nasrûhu, mukarrer kilub medrepolid eline mukarrernâme verdi ki rûsûm-ı örfiyesini timar emrine vire» (s. 427).

[91] Bahis mevzuu kayıtlardan bir çoğunun hep aynı şahıslara âid bulunması kuvvetle muhtemeldir. Bu takdirde kayıtlar yekûnu ile şahıslar yekûnu arasında büyük bir fark mevcuttur. Aynı şahsın muhtelif bölgelerde dağınık bir halde bulunan emlâki için ayrı ayrı aynı kayıtların tekrar edildiği görülmektedir. Fakat lâalettayin isim benzerliklerinden bu kayıtların aynı şahıslara âid olup olmadığını kestirmek güçtür.

idarî kadro ve teşkilâtdaki değişikliğin mahiyetini aksettiren bu ma-lûmatı şu şekilde hülâsa etmek mümkündür :

Fetihten 25 sene kadar bir zaman sonra, Trabzon livasında mevcut 207 kadar timardan 101 i, yâni yarısına yakın bir kısmı, «gulâm-ı mîr» veya «gulâm-ı padişah» namı altında yeniçeri, cebeci, bevvâb, solak, ulûfeci, sekban.. ilh. gibi *Kapı kulu* askerleri arasın-dan ayrılmış veya kul-oğlu olarak kaydedilmiş kimselerin elindedir. Geri kalan timar sahipleri arasından 51 sipahinin yetişme tarzı, sipahiliğe geldiği yer kaydedilmemiştir. Fakat, diğerlerinin hüvi-yeti tasrih edilmiştir : bunlar arasından 25 timar sahibinin bilhas-sa *Rumeli'nden sürülen arnavudlar* olması nazar-ı dikkati çekmek-tedir [92]. Aynı suretle 21 timar sahibinin Torul'un eski sipahilerin-den (kâfirlerinden) olup Osmanlılar'la anlaşarak mevkillerini muha-faza etmeğe muvaffak olmuş eski hıristiyan beyleri oluşu da kay-da şayandır [93]. Ayrıca 4 timarın sahibi *bey ve paşaların azadlıları arasında yetişmiş sipahilerdir*. Bir timarın sahibi Çepni beylerin-den; diğer birinin sahibi ise, Çepni Beğlerbeyi oğlanlarından olarak kayıtlıdır. Geriye kalan 7 timardan 5 i bu bölgeye mahsus hususi-yetlerden biri olarak kadıların [94]; 2 si ise dervişlerin elindedir [95].

[92] İsimleri üzerinde «Rumeli'nden sürülen Arnavudlardandır» yahud «Arnavud sürgünlerindendir», «Sürgünân-ı Arnavudân ki Rumeli âmedend» gibi kayıtlar bulunan timar sahiplerinin içinden bâzılarının akraba oldukları ve Arnavud beylerinden iken akraba ve taallûkatlarıyla birlikte kalabalık bir soy olarak Trabzon'a sürüldükleri ve orada kendilerine büyük timarlar verildiği anlaşılmaktadır :

«Timar-ı Mazrak (?) Mustafa Bey» (s. 393); «Zeamet-i Sinan Bey veled-i Mazarak Mustafa Bey» (s. 222); «Timar-ı İlyas birader-i Mazrak Mustafa Bey» (s. 407); «Timar-ı Ali Mazrak» (s. 441); Timar-ı İskender Çelebi veled-i Mus-tafa Bey Mazrak... serasker-i Sürmene» (s. 226).

Diğer taraftan, aşağıdaki kayıt, Trabzon'da kendilerine sipahi timarı ve-rilmek üzere sürülmüş olan *Arnavud beylerinden bir kısmının müslümanlığa henüz yeni geçtiklerini* de göstermektedir.

«Timar-ı Muhammedî : Rumeli'nden sürülen Arnavudlardandır. Şimdiki hal-de atebe-i devletde *müslüman olmuşlardır* (derkenar hâlinde ve başka bir yazı ile : Mezkûr Muhammedî azdan çoğa çıkmışlardan olduğu için iki bin sekiz yüz akçelik timarı bölünüb Bey kulu oğlu Sofi Ahmed oğlu Muhammed'e sa-daka olundu)» (s. 408). «Timar-ı Muhammed Bey Mikal» (s. 315), Timar-ı Veysi Çelebi veled-i Muhammed Mikal» (s. 231).

[93] 89 numaralı notun bulunduğu yere bakınız.

[94] Umumiyetle kadıların *mahkeme harçlarıyla* geçinmesi lâzım gelmek-te ise de, yukarıda ismi geçen Arnavud (Arnavut) - ili sancağında olduğu gibi, Trabzon livasında da kadıların sipahiler gibi timara sahip oldukları görülmek-tedir. Bu keyfiyeti, kesif hıristiyan kalabalıkları arasında ve henüz harp sa-

Kal'a muhafızlarına gelince (s. 511-695); bunların çoğu o zamanki imparatorluğun hemen her köşesinden toplanmış kimselerdi [96].

Bu kayıtlar arasında 25 *timar sahibinin* Arnavudluk'tan sürülmüş eski beyler olması, şüphesiz, bize yukarda «84» numaralı notun bulunduğu yerde gördüğümüz gibi, devletin Arnavudluk'da âsayış ve muvazeneyi temin etmek için bir kısım Arnavud beyleriyle uzlaşarak, *onların henüz islâmlığı kabul etmemiş olmalarına rağmen, sancakda mevcut 335 timar üzerinden 56 sını eski hıristiyan Arnavud beyleri elinde bırakması* ve 100 kadar timarı da Saruhan'dan, Çanık'den, Bolu'dan, Engüri'den sürülüp getirilmiş sipahilere dağıtarak teşkilâtlandırmaya çalışması diğer timarların da padişahın veya beylerin yetiştirmesi kullar ve gulamlar elinde kalması gibi tedbirlerini hatırlatmaktadır.

Bu suretle, *yerli beylerden bir kısmıyla iş birliği siyaseti takip edilirken, diğer taraftan türlü vesilelerle onları köklerinden koparup* icabında daha az tehlikeli olabilecekleri yabancı bölgelere aktarmak fırsatları da kaçırılmamaktadır. Bu suretle, Arnavudluk'tan sürülüp getirilerek imparatorluğun şark hudutlarında kendilerine mühim vazifeler verilmiş olan ve müslümanlığı da henüz yeni kabul etmiş bulunan eski Arnavud beyleri misâlinde de olduğu gibi; eski aristokrat ailelerin kısa zamanda Osmanlı timar sisteminin nizam ve teamülleri içinde eriyerek Osman Oğulları'nın imparatorluk kur-

hası ve hudut bölgesi durumunda bulunan bir memlekette kadınlara daha sağlam bir gelir kaynağı sağlamak kaygusu ile izah etmek mümkündür.

[95] «Timar-ı Derviş Yar Ali birader-i Kurban Dede budalây-ı Sultan Bayezid.» (s. 489); «Timar-ı Kurban Dede budalây-ı Sultan Bayezid Han» (s. 479).

[96] Timar-ı Karaca, Niğebolu topçu ve Hamza Manastırı topçu.. ve Yorgi topçu ve Aydın Üskübî topçu ve Karagöz Manastırı topçu ve Ali Kesriye topçu 'an merdân-ı kal'a-i Trabzon» (s. 575), timar-ı Saruca Sofya ve Yusuf Selânik... ve Ahmed Tırhala fenarcı ve Yusuf Kesriye anbarcı ve Ahmed bevvab 'an merdân-ı kal'a-i Giresun» (s. 610).

«Timar-ı. Yusuf Yanbolu ve Hamza Sofya dürüger ve Yusuf Nigebolu tırger, İbrahim Midillu 'an merdân-ı kal'a-i Trabzon 'an bölük-i Prespe» (s. 571).

«Timar-ı Mevlana Hibetullah imam-ı kal'a-i Trabzon ve Mehmed Siruzî ser-bölük-i kal'a-i Trabzon ve Karagöz Arnavud.. ve Hızır Üskübî dizdar-ı berguzhâ» (s. 580).

«Timar-ı Hacı Muhammedî Bağdadî ser-oda ve Yusuf Merzifon ve Ali küçük Bergamaî ve Ali Bergamaî-di diğer ve Mehmed veled-i Timurtaş ve Hacı Edirne ve yayı Ali ve İskender Trabzonî ve Hasan Vodine ve Petri Kılıcı 'azebân-ı kal-a-i Trabzon» (s. 669). «Timar-ı İlyas Trabzonî ser-oda ve Enbiya Germiyanî ve Hüseyin Canıkî ve Ali Gelibolu» (s. 673).

mak teşebbüslerinde kendilerinin mutî âletleri hâline gireceklerinden şüphe edilemez. *Bu nevi sürgün usullerinin, Rumeli ve Anadolu'daki eski soy ve toprak esaleti sınıflarına karşı girilen sinsi bir mücadelede, onların büyük bir kısmının mukavemet ve takatini keserek, kendilerini feodal bir sınıf olarak tasfiyeye mahkûm edeceği farz ve kabul edilebilir.*

Emsaline nadir tesadüf edilir eski tarihli iki tahrir defteri sayesinde, İmparatorluğun XV. asırda birisi Arnavudluk ve diğeri Trabzon gibi *iki mühim uç bölgesinde* mühim siyasî hadiselerin hazırlanmakta olduğu bir devirde tetkik etmiş olduğumuz *sürgün tımar beyleri* misâllerini, bu gibi misâlleri tetkik için kâfi derecede vesika bulamadığımız devir ve bölgelere de teşmil edebileceğimizi tahmin ediyoruz. Filhakika, kuruluş devrinde Rumeli'nin iskân ve teşkilâtlandırılması hususunda bu usulden geniş ölçüde faydalandığını gösteren misaller pek çoktur. Arşiv vesikaları yanında tarihî kaynaklar da bu hususda bizi aydınlatacak malûmatı ihtiva etmektedir :

Rumeli'deki ilk fütuhât sıralarında Orhan Gazi'nin silâh arkadaşlarının ve daha sonra Evrenuz gazilerin, Mihâl oğulları'nın, Paşa-yiğit beylerinin ...ilh. *Uçlarda* yerleşmiş soy ve soplalarının akıncı beyleri ve gazi teşkilâtının an'anevî şefleri ve fütuhâtın faal ajanları olarak haiz buldukları nüfuz ve otorite ve elde ettikleri gelir kaynaklarının azameti ne olursa olsun; *Osman Oğulları'nın imparatorluk kurma teşebbüsünde kendilerine rakip ciddî bir siyasî kuvvet ve aristokratlar cephesi teşkil etmekten uzak kalmışlar ve bilhassa XVI. asırdan itibaren, merkezî devlet idaresinin mutî âletleri basit askerî şefler hâline düşmüşlerdir.*

İmparatorluğun kuruluşunda tarihî rolleri pek büyük olan bu ailelerin Rumelideki bu âkibetleri, Anadolu'daki kabile ve hânâden muhitlerinden kopup Rumeli'ye sürüklenen bütün diğerk soy ve toprak asili Türk beyleri için de mukadder olan akıbetti. Anadolu'nun eski ailelerine mensubiyet rabitasıyla beylik ve asillik iddia edebilecek durumda olan binlerce asker ve idareci, bir defa kendi aile yurtlarından kopup ayrıldıktan sonra, *İmparatorluk harplerinin ve imparatorluğun memur ve asker rejiminin idarî özelliklerinin neticesi olarak* ve daima daha büyük dirliklere nailiyet şevk ve heyecanı içinde harcanıp ortadan kaybolmuşlardır : Bu bakımdan

mahallî beyler olmaktan çıkarak askerî vazifeler almalarında ve bil-hassa Rumeli'ne aktarılmalarında büyük faydalar mülâhaza edilmektedir. Bu işin ehemmiyet ve mânasını çok iyi anlamış ve muvaffakiyetle tecrübe etmiş bulunan devlet adamlarının ve padişahların da Anadolu'da kaldıkları müddetçe imparatorluk ideali için bir tehlike olmaktan kurtulamıyacak olan beyler sınıfından bir kısmını her fırsattan faydalanarak Rumeli'ye aktarmadıkça kendilerini emniyette hissetmemişlerdir [97].

D. Rumeli'ye yapılan sürgünlere ait diğer kayıtlar :

Bu suretle muhtelif tarihlerde muhtelif vesilelerle Rumeli'ye sürgün olarak nakledilmiş olan Anadolu halkının tamamıyla göçebelerden ibaret olduğunu kabul ve iddia etmek için de bir sebep yoktur. Aşağıda görüleceği veçhile, Türk'ler Balkan'larda kuvvetle ve

[97] Bu hususta tarihî kaynakların naklettiği bazı misalleri hatırlatabiliriz :

Fatih Sultan Mehmed zamanında İsfendiyar Oğulları'ndan İsmail Bey, Osmanlılara iltica etmiş bulunan kardeşi ve rakibi Kızıl Ahmed Bey ile olan mücadelesi sonunda Sinob'u Osmanlılara vermek mecburiyetinde kalmıştı. Fatih Sultan Mehmed de, âlim ve fazıl bir zat olan İsmail Bey'e riayet göstermiş ve kendisine dirlik olarak Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar kazalarını vermiş ve yerine kardeşi Kızıl Ahmed Bey'i tayin etmişti. Bir müddet sonra Kızıl Ahmed Bey, Osmanlılar'a karşı Karamanoğlu ile gizli münasebetlerde bulunduğu anlaşılaraq, Mora sancağına tayin edilmek suretiyle Anadolu'dan uzaklaştırılmak istendi. Fakat Mora'ya gitmek istemiyen Kızıl Ahmed Bey kaçarak Karamanoğlu'nun yanına iltica etti. Kızıl Ahmed Bey'in firarı üzerine kardeşi İsmail Bey'in de kaçmak ihtimalini ve Karamanoğlu ve Akkoyunlular'la münasebet imkânını düşünen Fatih, *İsmail Bey'i zararsız bir hale sokmak için Yenişehir'den kaldırıp Filibe sancağına tayin etti.*

Fetret devri'nde çok faal bir rol oynamış ve Osmanlılar'a karşı müteaddit ittifak ve taarruz hareketlerine iştirak etmiş bulunan İzmiroğlu Cüneyd Bey de her defasında teslim olmağa mecbur edilmiş ve evvelâ Süleyman Çelebi tarafından Ohri beyliğine tayin edilerek Rum iline sürülmüş; fakat oradan kaçarak memleketine dönmüş olduğundan, Karamanoğlu'nun teşvikiyle hazırlanan ittifaka dahil olarak, Osmanlı arazisine tekrar hücum etmiş ve yine amân dilediği için Çelebi Sultan Mehmed tarafından Rumeli'de *Niğebolu muhafızlığına* sürülmüştür. (M. 1416, H. 819).

Alâiye beyi Kılıç Arslan bey'e de Gedik Ahmed Paşa'ya teslim olması için, padişah ülkesinden zengin timarlar vadedilmiş ve teslim olduktan sonra kendisine Gümüleine timar olarak verilmiştir.

Kırs. *Âşıkpaşazâde*, Tevarih-i âli Osman, Âli Bey nesri, İstanbul 1332. S. 160, 173 ve 208.

emmiyetle yerleşebilmek ve bu kıt'ayı iskân edip şenlendirebilmek için, aynı sürgün metodlarını şehirli veya çiftçi halka aynı şiddet ve devamlılıkla ve sistemli bir şekilde tatbik etmişlerdir.

Gerçekten, *büyük nüfus ve vergi tahriri defterlerinde* yaptığımız tetkikler de bize, Rumeli'nin iskânı için Anadolu'dan kütle halinde yapılan halk sürgünlerinin *köylerdeki izlerini* tesbite yarıyacak neticeler vermektedir. Bu kayıtlara göre, vaktiyle yapılan sürgün iskânlarının yalnız *Batiya doğru uzanan büyük tarihî yollar ve vadiler istikametinde değil*, şimalde Tuna hudutlarını tutmak ve *Kırım'la emniyetli bir temas ve münasebet sahası* vücade getirmek için, şarkî ve şimalî Bulgaristan'da da yapılmış olduğunu göstermektedir.

Filhakika, aşağıda tetkik edeceğimiz veçhile, Yörükler'den büyük bir kısmı bu bölgede bulunduğu gibi, buradaki Türk çiftçilerinden bir çokları da buralara *sürgün* olarak yerleştirilmiştir : Meselâ, XVI. asrın başlarına ait tahrir defterlerinden Silistre sancağının Pravadi kazasında Anadolu'dan göçtürülmüş sürgünlerden müteşekkil 1025 hanelik ayrı bir idarî birlik, bir *sürgünler zeameti* mevcuttur [98].

Aynı defterlerde, bu sürgünlere ait olmak üzere, mevcut olup sureti aşağıda çıkarılmış bulunan bir kayıttan da anlaşılacağı gibi, umumiyetle sürgünler *avarız-ı divaniye* tabir edilen *örfî tekâlif*'ten ve fevkalâde zamanlara mahsus vergilerden [99] *muâf* oldukları gibi, diğer normal vergilerde de bunların lehine bir hayli indirme yapılmış bulunmakta ve bu gibi sürgünler muhtelif köylerde dağıtık bir halde bulunmakla beraber, hepsi birden müstakil bir *subaşı'*ya tabî kalmaktadırlar.

[98] Ze'amet-i sürgünân ki gelün (b)? demekle ma'rûflardır, *zikrolunan tâife bundan evvel Anadolu'dan Dobruca'ya sürgün gelüb*, çiftlüsünden oniki ve çiftsüzünden altışar akça ve yüz koyunda bir koyun vermek vaz'olunub sair *'avarız-ı divaniyeden muâf ve müselleme* olalar, deyu defter-i köhnede mukayyed olunub ellerinde selâtin-i maziyyeden ve padişahımız sultan Selim Şah e'azzallahü ensarehü hazretlerinden müte'addit hükümleri olduğu sebehten *muâf olsun* deyu buyurulmağın ber-karar-ı evvel defter-i köhne mücebince defter-i cedid'e *muâf* kaydolundular. Min-ba'd âdet-i sâbıkaları üzere her kande mütemekkin olurlar ise sahib-i 'arz eline heman öşürlerin edâ ettikten sonra defter-i cedid'e kayd olunduğu mucebince sair rüsûmların *kendü subaşları'na* virüb *'avarız-ı divaniyeden muâf* olalar». İstanbul, Başvekâlet arşivi, 370 numaralı Tahrir defteri, vrk. 242.

[99] İslâm Ansiklopedisi'nin (türkçe neşri) «11» inci cüz'ünde neşretmiş olduğumuz *'avarız* maddesine bakınız.

Osmanlı İmparatorluğu kurulurken, doğup büyüdükları memleketi terk edip yabancı bir bölgede yerleşmeğe mecbur edilen bu muhacirlere, uzunca bir müddet için, bu kabıldan bazı kolaylıklar gösterilmiş olmasına şaşmamalıdır. Bu suretle onları yeni muhitin şartlarına alıştırmak, sürüldükleri yerlerde kökleştirmek ve geliştirmek mümkün olacağı düşünülmüş olduğu muhakkaktır. Aynı kayda göre, *köhne defterlerde* yazılı olan bu imtiyazlar, az çok uzun süren bir müddet zarfında muhtelif sultanların fermanlarıyla teyit ve muhafaza edilmiştir. Fakat, bu muâfiyetlerin ve imtiyazlı vaziyetin daha fazla devam etmiyerek, bir müddet sonra sürgünlerin diğer reaya arasına karışarak imtiyazlı vaziyetlerinin unutulduğu da anlaşılmaktadır. Bu yüzden müteakip tahrir defterlerinde aynı bölgelerde hususî bir statüye sahip olarak yaşayan «sürgün» kayıtlarına rastlanmamaktadır.

Bu suretle, *elimizde bulunan tahrir defterlerinin hemen hepsinin Rumeli'nin iskânı için yapılmış olan tarihi büyük sürgün ve iskân işlerinden çok sonra yazılmış bulunması*, bu tahrirlerin «sürgün» vaziyetinde olmak imtiyazının unutulduğu veya sona erdiği bir devre rastlamış olmaları, kanaatimizce, bizim bu defterlerde yazılı müslüman halkın vaktiyle nerelerden sürülüp getirilmiş olduğu ve miktarları hakkındaki araştırmalarımızın daha müsbet bir netice vermesine mani olmaktadır. Yoksa bu bölgelere ait çok *daha eski tarihli defterler bugün elimizde bulunmuş olsaydı*, orada henüz «sürgün» olmak imtiyazını muhafaza ettikleri için defterlerde «sürgün» işareti taşıyan bir hayli müslüman halka tesadüf etmemiz ve onların hakiki miktarlarını anlıyabilmemiz mümkün olacaktı.

Bu kanaatimizi teyit eder mahiyette olmak üzere elimize geçen mühim bir delil, asıllarını «kanunlar» isimli kitabımızda [100] neşretmiş bulunduğumuz iki ayrı tarihli *Silistre kanunnâmesi*'nde «sürgün» lere ait hükümlerin mukayesesini temin etmektedir. Gerçekten, Silistre livasının bugün Selim I. (M. 1512-1520) devrine ait olduğunu tahmin ettiğimiz eski bir kanunnâmesinde, sürgünlere ait olmak üzere, sûreti aşağıya çıkarılmış olan mühim bir kaç kayıt [101]

[100] Osmanlı İmparatorluğunda zirai ekonominin hukukî ve malî esasları, Cilt I. Kanunlar, İstanbul 1945. s. 273 ve 278.

[101] «Sürgün tâifesinden her kimin timarında mütemmekin olsa kovanların öşrün ana vireler» (Md. 5). «Ve sürgün tâifesinden *Anadoludan göçüp gelenleri ki, sürgün akrabasından olmayanlar* anlar timarda mütemmekin ve mutavattın olalar mütemmekin oldukları karye sahibinin ol evvel kangı

mevcuttur. Bu kayıtlara göre, *bu tarihlerde mezkûr livada henüz hususî imtiyazlardan istifade eden bir hayli sürgünün mevcut olması lâzımgelir.* Aksi takdirde, kanunnâmenin ayrı bir iki bendini bu gibilerin hak ve imtiyazlarının tarifi ve bu imtiyazlı zümreden alınacak vergilerin miktar ve âidiyeti meselelerini tavzihe ve bu maksat için kanunnâmede ayrı ayrı hususî hükümler bulundurmağa lüzum görülmiyecekti.

Nitekim 50-60 sene sonra yazılmış bir *tahrir defterine* konmuş olan ikinci bir kanunnâmede, aynı sürgünlerin imtiyazlı bir zümre halinde muhafazasına daha fazla lüzum görülmediği için, *kanunnâmeden sürgünlere mahsus hükümler tamamile çıkarılmıştır.* Bu sebeple, umumiyetle diğer Osmanlı kanunnâmeleri gibi, yalnız böyle muahhar tarihli bir Silistre kanununu okuyanlar ve daha eski tarihli kanunnâmelerde daha ne gibi hükümler olduğunu bilmiyenler, bu bölgede vaktiyle imtiyazlı bir zümre halinde yerleştirilen külliyetli Anadolu muhaciri mevcut olduğundan şüphe bile etmeyeceklerdir.

Bahis mevzuu hususî hükümlerin sürgünlere ne gibi imtiyazlar tanıdığı meselesine gelince, bu hususta verilen malûmat kâfi derecede tafsilâtlı olmamakla beraber, *her hangi bir muhacirin «sürgün» addedilebilmesi için Anadoludan gelmiş olmasının ve hakikî sürgünlerin akrabasından bulunmasının şart koşulmuş olması ve Rumeli'den gelenlerle kâfir iken müslüman olarak sürgünler arasına karışanların bu imtiyazlardan faydalanamayacağına tasrih edilmiş bulunması* son derece mânalıdır.

Bu bölgedeki sürgünlerin Rumeli'de yerleştikleri bölgede ayrı köylerde ayrı timarlarda ikamet etmekle beraber, *ayrı bir zeamet teşkil edecek şekilde sürgün subaşlarına tabi bulunmaları* da üzerinde durulacak bir meseledir : Bu hal, bu bölgedeki reayanın vergilerini muhtelif sipahiler arasında vaktiyle tevzi ve taksim etmiş bulunan eski defterlerin yazısını bozmadan ve yeni bir tevzie tabi tutmadan, kalabalık bir muhacir gurubunun temin edeceği vergi gelirini muayyen bir bey'e mal edip ondan muayyen hizmetleri istemek, veya hususî bir dikkat ve alâka ile takip ve himaye edilmesi

köye geldise ann ola. Sonra tebdil-i mekân itmekle tagyir olmaya. *Ve şol tâife ki Rumeli'nden ola veya kâfirden İymâna gele veya sürgünden gayrının müte'allıkı ola ve sürgün arasında ola,* onların «sürgünüm» didüğüne 'amel olunmaya. Defter-i cedid'e mukayyed olmyalar hangi köyde mütemekkin ise rüsûmin köy sahibi ala ve sürgün subaşı «benüm sürgünümdür» didüğüne amel olunmaya. *Amma Anadolu'dan gelüb, livay-ı mezbûreye gelüb akrabay-ı sürgün yine sürgün kısmındadır»* (Md. 8) s. 273 ve 274.

lâzım gelen sürgünlere nüfuzlu ve salâhiyetli bir sahip bulmak düşüncesinin bir neticesi olabileceği gibi; bu sürgün subaşlarının vaktiyle Anadolu'da tımar tasarruf ederken timarı halkı ile birlikte Rumeli'ye sürülmüş olan sipahiler ve beyler olması da hatıra gelebilir [102]. Bu suretle, bahis mevzuu muhacir kafilesini Rumeli'de mütecanis bir kütle halinde müstakil olarak yerleştirecek bir saha bulunmadığı zamanlarda, sürgünlerin böylece dağıtılması veya kendilerinden dağılmış bulunmaları, fakat bazı vergi ve resimleri kendi beylerine vermeye mecbur tutulmuş olmaları da mümkündür.

*
**

Anadolu'dan Rumeli'ye yapılmış olan tehcir ve iskânlar arasında, yeni feth edilen memleketleri iskân hususunda adama olan ihtiyaçtan ziyade anavatanda siyasî veya dinî bir gaile çıkarmalarından korkulan bazı «hétérodoxe» unsurların şerhlerinden kurtulmak için, siyasî maksatlarla yapılan sürgünleri de zikretmek lâzım gelir. Bunlar arasında en mühimmi Beyazıt II. zamanında (908/1502) Teke ve Hamit taraflarından bir kısım kızılbaş Türkmen'lerin Mora yarım adasına, Mudon ve Koron taraflarına sürülmesi misalini zikredebiliriz [103].

Filhakika, Şah İsmail'in Türkmenler arasında propaganda faaliyetleri ve onların içinden büyük bir kısmını kendi dâvasına kazanmış bulunması, Türkiyede hükûmet makamlarını bu hususta bazı tedbirler almağa mecbur etmiş bulunuyordu. Nitekim tehlike bir

[102] Yukarıda «C - sürgün beyler ve sipahiler» bahsine bakınız.

[103] «Sene-i mezbûrede (H. 908) Şah İsmail Safevî bilâd-ı Acem'den çıkup Erzincan hududuna geldiği mesmu' olmakla bilâd-ı İslâmiyeye iysâl-i mazarfatı havfindan Yahya Paşa'ya emr-i âli isdâr buyruldu ki asker ile varup Amasya valisi şehzade Sultan Ahmet hizmetinde buluna. Bâde zâlik Şah İsmail ol havaliden bir miktar etrâk-i Rum cem idüp Bayındıriler üzerine gitdüğü haber alınup asâkir-i mansure yerlü yerüne avdet itdüler. Teke ve Hamit elinde olan Türkmenlerin ekserisi Şah İsmail'e asker yazılmakla bakıyye kalamlar bir fitne ihdâs itmesünler deyü ihtiyaten Mudon ve Koron taraflarına iclâ ve iskân olunup süğür muhafızlarına anları bir dahi vilayetlerine gitmekten men' etmeleri bâbında evâmir-i 'aliyye isdâr buyuruldu». Müneccimbaşı, Sahayif-ül-ahbar, İstanbul 1282, cilt II, sf. 430.

Aynı şekilde Âşıkpaşazade tarihine ilâve bir fasılda şu kayıt vardır : «161. bâb, anı beyan eder kim Sultan-ül-mücahidin Sultan Bayezid han zamanında Erdebil Sofularını Rumeli'ne sürdüler, ne oldu sebep? Bu oldu kim ulema küfürlerine hüküm etdiler. Padişah onlara gazap etti, Rumeline sürdüler.» Adsız neşri, sf. 249.

Ahmet Refik : Osmanlı devrinde rafızılık ve bektâşilik, Dar-ül-fünûn, Edebiyat Fakültesi mecmuası, Cilt IX, sayı 2. 1932, sf. 25.

kaç sene sonra (917/1511 de) büyük ölçüde meydana çıkmış ve Şah İsmail'in adamları Anadolu'daki Türkmenler arasından büyük bir askerî kuvvet toplamağa muvaffak olmuştu [104] Bu ayaklanma ve harpler sonunda büyük bir kısım Türkmenler Anadolu'yu terk ile İran'a geçmişlerdir [105].

Anadoluda kızılbaşlara karşı yapılan mücadelede tehlikeli unsurların insafsızca yok edilmesi yanında bazılarının Rumeline sürülmesi tedbirinin de uzun müddet tatbik edildiği tahmin edilebilir. Aşağıdaki 973 Muharrem tarihli hüküm, Rum beğlerbeğisine hitab ederek, o bölgede *nezir* toplarken yakalanan beş nefer kızılbaşın idamı ile evlâd ve ensâbının Budin'e sürülmesini emretmektedir [106].

985 Şevvel tarihli diğer bir hüküm de yine Rum beğlerbeğisine hitaben yazılmış olup, o bölgedeki bütün kızılbaşları öldürmek lâzımgelse, pek çok insanın telef edilmesine sebep olacağından, bu gibilerin Kıbrıs'a sürülmesini emretmektedir [107].

[104] (917 yılında) «Şah İsmail'in Nurettin adlı halifesi Anadolu'ya gelmiş ve o mezhebe mâil olan Varsaklı, Avşarlı, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu ve Tekeli ve Hamitlü taifelerinden 30.000 kadar eşkiya cem' olup Amasya ve Tokat tarafını urmuşlardır». Müneccimbaşı, adı geçen eser, sf. 440-441.

[105] Hamit livasının bu devre ait *tahrir defterlerinde* bir çok köyler üzerinde şöyle kayıtlar mevcuttur : «Karye-i mezkûre halkı sürh-ser (Kızılbaş) olup, oniki çiftlik yerleri mahlûl olıyacak âhardan kimesnelere tapuya verilüb ziraat iderler, resm-i zemin kayd olundu» İstanbul, Başvekâlet arşivi, 121 numaralı ve 929 tarihli Hamid livası mufassal tahrir defteri. vrk. 42 a, 48 a ve b... ilh.

[106] «Rum beğlerbeğisine hüküm ki, mektub ve suret-i sicil gönderüb Bali b. Saruca ve Mehmed b. Durak ve Mirza b. Mustafa ve Zülfikar b. Mehmed nâm beş nefer kimesneler *re'aya taifesinden nezir tarikiyle altun ve esbâb alub yukarı canibe giderken elegirüb*, olvehile mahal olandan esbâb ve altun alub gittiklerin ikrar ettiklerin bildirmişsin.

İmdi, mezkûr beş nefer kimesneler siyaset olunub evlâd ve ensâbı Budun'a sürülmesin emredüp buyurdum ki, hükm-i şerifim varıcak emrim mücibince tehir etmeyüb mezkûrân siyaset olunub emrim yerine varduğun yazub blidiresin. Ve mezkûrların evlâd ve ensâbının ol yerden alâkasın kat'edüb yarar adamlar koşub Budun beğlerbeğisine gönderüb teslim ettiresin ve ne mikdar kimesne sürülüb irsâl olunduğun ve Budun'a varub teslim olunduğun temessük getürdüb yazub arzeyliyesin. Ammâ bu bâbda hakk-ı sariha tâbi' olup bu behane ile kendü halinde olanlara dahlolunmaktan hazeredüb emr-i şerifimin edâsında ikdam ve ihtimam üzere olasın» İstanbul, Başvekâlet arşivi, Mühimme defteri, No. 6, s. 575.

[107] «Rum beğlerbeğisine hüküm ki,

Mektub gönderüb mukaddemâ vârid olan emr-i şerif mucibince *Kızılbaş nâmına olanların haklarından gelinürse külli telef-i nefis olmak lâzımgelür*,

*
**

Rumeli'nin Türkler tarafından iskânı içinde bu gibi *sürgün usullerile yapılmış olan mecburî tehcir ve iskânlar yanında*, bol, ucuz ve bereketli bir toprak bulmak için *kendiliğinden göç eden*, askerlik vesair vazifelerle gidip de hudut boylarında yerleşip kalan Anadolu halkının, dağ başlarında yer bulan ve *toprağı açıp işleyen hususî bir tip muhacirlerin öncüsü ve mümessilî* vaziyetinde müta-lâa ettiğimiz dervişlerin [108], *velhasıl boş ve harap bir memleketi şenlendirmek için yeni fethedilen memleketlere doğru vâki büyük bir insan akınının da hissesi olmuştur*. Biz burada sürgünlerden, yâni mecburî tehcir ve iskânlardan bahsetmek niyetinde olduğumuz için, bu gibi *ihtiyarî muhaceretler* üzerinde fazla durmamaktayız.

Mecburî veya ihtiyarî muhaceretlerin sebepleri ve neticede aldığı şekiller ne olursa olsun, istilâyı müteakip kısa bir zamanda Türk Anadolu'dan Balkanlara doğru büyük bir nüfus akını meydana gelmiş ve bu akın, Rumeli'nin muayyen bölgelerinde, kasaba ve köylerde hâkim bir Türk ve müslüman ekseriyeti temin ederek, oraları *haricî şekil ve hayat tarzı bakımından olduğu kadar ruh ve kültür bakımından da tam bir Türk ve İslâm memleketi haline sokmuştur*.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Rumeli'nin *muayyen bazı bölgelerinin* Türklüğü ve müslümanlığı, çok defa zan ve iddia edildiği gibi, sadece dinlerini değiştirip müslüman olmuş Balkanlı milletlerin isim değiştirmekten ibaret kalan Türklüğü ve müslümanlığı değildir. Aşağıda, *şehirlerin yeniden kurulması ve iskânı* bahsinde şekillerini, seyrini ve hacmini ayrıca tetkik edeceğimiz veçhile, bu hususta *ihtidâ ve temsillerin* rolü de her ne kadar büyük olmuşsa da, Balkanlarda Osmanlı hâkimiyeti devrinde Türkleşen ve hatta sadece islâmlaşan bölgelerin pek çoğunun, fütuhâtı tâkib eden ilk devirlerde Anadolu'dan kütle halinde insan nakil ve iskânına sahne olan yerler olduğu söylenebilir. Ancak bu suretle, *iskân yoluyla işgal edilmiş yerler ve kazanılmış pozisyonlar sayesinde* ki, bâzı

deyü ilâm eylediğün ecilden buyurdum ki vüsül buldukda anun gibi *sunni mezheb olmayub mülhid ve rafizî olan kızılbaşları evleri ve barkları ile alakaların kat' edüp hisar erlerine koşub Kıbrıs'a sürgün eyleyüb halife nâmına olanların haklarından geldüresin*» İstanbul, Başvekâlet arşivi, Mühimme defteri, No. 33, s. 206.

[108] İstilâ devrinin kolonizatör türk dervişleri ve zaviyeler, vakıflar dergisi II, Ankara 1941, sf. 279-386.

bölgelerin Türk devrinin sonuna kadar hâkim Türk ve müslüman karakterini muhafaza etmesi mümkün olmuştur. Türklerle mes-kûn sahaların ve Balkanlardaki iskân coğrafyasına ait hususiyetlerin *demografik* sebepleri vardır. Hâkim unsurun din ve lisanının tesiri altında yerli halkın türkleşme ve islâmlaşması bile, Bosna'da olduğu gibi pek hususî vaziyetler hariç, ancak bu sayede ,yani kuvvetle tutulmuş bölgeler etrafında veya şehirlerde ve bu bölge ve şehirlerdeki Türk ve müslüman kesafetine dayanarak müessir olabilmektedir.

Birinci makalemize eklenmiş olan haritanın ve bu haritanın tanziminde kullanılmış bulunan rakamların biraz sonra yapacağımız tetkikinin, bu iddiamızın daha iyi delillendirilmesini, hudutlandırılmasını ve tavzihini mümkün kılacağını ümid ediyoruz. Burada şimdilik Rumeli'nin *muayyen bazı bölgelerinin türkleşmesi* işini bazı Osmanlı tarihçilerinin ne şekilde görmüş ve anlamış olduğunu kaydetmekle iktifa edeceğiz.

Gerçekten, bazı tarihî kaynaklara göre, daha evvel yapılmış olan nakil ve iskânlardan ayrı olarak, bilhassa Ankara muharebesinden sonra Timur'ın Anadolu'yı istiylâsı sırasında, Anadolu'dan büyük bir kısım halkın denizi geçüb Rumeli'ye yerleşmesi, bu bölgenin islâmlaşmasında mühim bir âmil olmuştur. Diğer bir ifade ile, Rumeli'de aslen Anadolulu olan kalabalık bir insan kütesinin sakin bulunması keyfiyeti, bilhassa bu Timur istiysalının önü sıra vukubulan büyük muhaceretle kabil-i izahdır.

Bu suretle mevcudiyeti ilk Osmanlı tarihçileri tarafından da müşahade ve tesbit edilmiş olan külliyetli bir muhacir akınının sebebi ve zamanı ne olursa olsun, aynı tarihçilerin vardığı kanaata bugün biz de iştirak edebiliriz :

Rumeli'nin müslüman halkının pek çoğunun ash Anadoluludur, oradan gelmiştir.

F. Giese'nin neşrettiği Tevarih-i âl-i Osmandan çıkarub aşağıya aynen dercetmiş olduğumuz şu parça bu hakikati pek güzel ifade etmektedir :

«Ve hem Timür Han bu vilayete girycek şöyle heybet bıraktı kim önüne kimse karar edemezdi. Cümle uğrayacağı yerlerin halkı kaçub denizi geçüb Rumeli'ne döküldüler. Tâ hattâ arap'dan kürt'den türkmândan ve Anadolu'dan çokluk adem kaçub Rumeli'ne geçtiler. Ol zamana irişmiş ademiler şöyle rivayet ettiler kim : Rumeli'nde nice halk

gördük kim dirlerdı kim bizüm aslımız arab'dır ve kimi türkmân'dır, kimi kürd'dür, kimi Anadolu, kimi ider bizüm aslımız çağatay idi, der kaçub Rumeli'ne gelmişlerdir *ve hem vâki 'ekser Rumeli'nin şenlik olmasına bular olmuştur.*

Hem bir sebep dahi oldur kim Rumeli yeni açılıcak Anadolu'dan gelüp doyum olup beş altı yesir dutup mal-i ganâyimle gine il'lerine varırlardı geli gide gördüler kim bunda olan Anadolu'da ele girmez bu gez bergişüb Rumeli'nde kaldılar, *eğer soraverecek olurlarsa Rumeli'nin aslı Anadolu'dandır, andan gelmişlerdir* [109].

*
**

Birinci yazı [110] *ya bağh haritaya dair :*

Bu haritada İstanbul şehri, bu şehre ait rakamlar maalesef mevcut olmadığından; Gelibolu, Bosna, Karadağ, Durkakin, Semendire, İzvornik, ilâh.. livalarına ait rakamlar ise harita yapılırken henüz tarafımızdan hazırlanmamış olduğundan; Tırhala, Agriboz, Mora ve bazı Ege Denizi adalarına ait rakamlar ise teknik ve malî sebeplerle haritayı daha fazla büyütmemek düşüncesiyle işlenmemiştir. Bu bakımdan, haritamızın mevcut noksanlarını 1520-1535 yılları arasında Tuna ve Savaya kadar Balkan memleketlerinin nüfusunu gösterir cetveller ve bu cetvellere dair verdiğimiz malûmat ile kontrol edilip tamamlamalıdır.

Haritada liva sınırlarını gösteren *kesikli* hatlar renkli bir kalemle çizilecek olursa XVI. asrın başında Balkan memleketlerinin idarî taksimatının esasını teşkil eden *livalar* meydana çıkmaktadır. Bu livalar içinde, Saros ve Selânik körfezleri dahil, bütün Ege denizi sahillerini ihata eden ve kıt'a içinde yer yer Edirne, Filibe ve Üskübü de içine alacak şekilde derinleşen ve Florine ile birlikte 34 kazadan müteşekkil bulunduğu için diğer livalara nazaran *nisbetsiz şekilde büyük* görünen bir *Paşa livası* mevcuttur.

Diğer livalar içinde *Kızılca Müsellem* ve *Çingene* livaları «territorial» olmaktan ziyade harita üzerinde çizilemeyecek şekilde diğer livalar içinde dağınık, askerî teşkilâta bağlı livalardır.

Çirmen livasında olduğu gibi bazı livaların bir-iki kazasının

[109] Breslau 1922, s. 45-46. *Muhyî Celebi*: Tarih-i âl-i Osman, Millet kütüphanesi, Ali Emiri Kitapları, 1080 numarada kayıtlı nüsha, s. 69-70.

[110] İktisat Fakültesi Mecmuası. Cilt XI, No. 1-4, s. 526-569, 1950.

diğer bir livanın toprakları içinde bulunması da nazar-ı dikkati celp eden garabetlerdendir.

Haritamızın büyük bir kısım Batı Anadolu topraklarıyla Mora Yarımadasını da ihtiva eden geniş ölçüdeki aslına bakıldığı zaman, Hıristiyan nüfusun nisbeti % 5 i bulmayan ve oldukça kesif göçebe kütlelerini ihtiva eden kıp-kırmızı bir Anadolu'dan Rumeli'ye doğru bir kırmızı yuvarlak dökülmesi nazarı dikkate çarpmaktadır.

Doğu ve Batı Trakya ile Balkan dağları eteklerine kadar Bulgaristanın büyük bir kısmının ekseriyet halinde Türk-Müslüman nüfusu ile iskân edilmiş olması ve Balkanlardaki askerî harekât için bu bölgenin *yörük* ve *müsellem* gibi askerî bir teşkilâta tabi yerli halk ile bir *sıçrama tahtası* şeklinde tanzim edilmiş bulunması da göze çarpmaktadır. Bu bölgede bilhassa İstanbul ve Edirne civarında tesadüf edilen bazı hıristiyan köylerinin bile, Mora, Arnavutluk ve Sırbistandan yapılan *aksi istikametteki halk sürgünleriyle* kurulmuş olması nazar-ı dikkati çekmektedir [11].

Balkanlardaki Türk hâkimiyetinin ayrıca Mora'ya doğru Yenişehir (Larisa) ve Tırhala (Trikala) civarında da, maalesef haritamızda gösteremediğimiz fakat, bölgenin arzettiği ehemmiyet dolayısıyla iskân tarzını aşağıda ayrıca tetkik etmek niyetinde bulunduğumuz, kalabalık yörük cemaatlerinin yerleştirildiğini görmekteyiz. Bosna Livasında da bu livanın yarısına yakın bir kalabalık teşkil eden müslüman nüfusuyla tahkim edilmiş olduğu, büyük tarihi yollar ve stratejik bölgelerdeki şehirlerin de, aşağıda hususî bir şekilde ve ayrıca tetkik edileceği veçhile, sistemli bir tarzda müslüman halk yerleştirilmek suretiyle büyük kültür merkezlerinde ekseriyetin teminine çalışılmış bulunduğu da anlaşılmaktadır.

Müslüman nüfusunun konuş tarzı hakkında tam bir fikir edinmek için ayrıca bu haritada gösterilmek mümkün olmamış olan ve adetlerini 50.000 e kadar tahmin ettiğimiz askerî sınıfları, yâni şehir ve kalelerdeki kalabalık garnizon efradile tımarlı sipahileri ve sancak beyleriyle zaim ve sipahilerin maiyet askerlerinin de hesaba katılması icap eder. Büyük kal'a ve şehirlerdeki Yeniçeri ortalarile, saray muhafızları ve umumiyetle köleler de bu hesaptan hariçtir.

Hıristiyan nüfusunun harita üzerindeki yayılışındaki hususî-

[11] Osmanlı İmparatorluğunda toprak işçiliğinin organizasyonu şekilleri : I Kulluklar ve ortakçı-kullar. İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt I, sayı 1, 2 ve 3. İstanbul 1939.

yettlere gelince : Hıristiyan halkın Balkan'lardaki Türk ilerleyişi önünde bir müddet geriye çekilmiş ve büyük bir kesafet halinde dağlık mintikalarda toplanmış olduğu göze çarpmaktadır. Bu nüfus kalabalığının Türk akınları ile ihata edilip aşılması ve Tuna ve Sava ırmakları şimalinde yeni istilâ sahalarının açılmasını müteakip, bilhassa Yugoslavların Türklerle birlikte şimale kaydıkları ve Türk istilâsının Yugoslav milletlerin vatanının daha şimale kaymasına sebep olduğu tahmin edilebilir. Bu hususta tam bir fikir elde etmek ve müteakip inkişafı takip edebilmek için 50 veya 100 sene sonraki sayımlara göre nüfusun yayılışını gösteren diğer haritalarla haritamızı mukayese etmek lâzım gelecektir ki, bu haritaları da günün birinde hazırlamak, çalışmalarımızın plânı dahilindedir.

Haritamızda maalesef gösteremediğimiz, fakat Balkanlara ait nüfusun muhtelif livalardaki yayılış şeklini bildiren aşağıdaki cetvellerin tetkikinden anlaşılacağı veçhile, Tuna ve Sava ötesindeki Orta Avrupa memleketlerinin kapılarını müdafaa ve kontrol eden bir bölgede ve meselâ Belgrad civarında Semendire livasında 80 bin mütecaviz göçebe ve köylü hıristiyan ailesinin *Eflâk* veya *Martolos* ve *Voynuk* nâmı altında askerî bir teşkilâta tabi bulundurulmuş olması da nazarı dikkati çeken bir mevzudur. Türk yörük ve müsellemlerine tekabül eden bu hıristiyan halkın tâbi tutulduğu askerî teşkilât sayesinde, memleketin müdafaasıyla bu mühim stratejik bölgede asayişin temin ve orta Avrupayı istilâ edecek ordulara muavin askerî kuvvetleri temin ettiği tahmin edilebilir.

XVI. asrın başında (1520-1535 seneleri arasında) Tuna ve Sava ırmaklarına kadar Balkan memleketleriyle, bazı Ege adalarının nüfus vaziyetini gösteren cetvellere gelince; bu cetvellerdeki rakamlar, Sultan Süleyman tahta geçtiği zaman yaptırılmış olan büyük nüfus ve vergi tahrirleri'nin neticelerini tesbit eden Hakana mahsus defterlerden çıkarılmıştır ve bu hususta *senelerden beri devam eden araştırmalarımızın umumî neticelerinin ilk taslağını teşkil etmektedir*. Çok defa köylerde ve şehirlerdeki nüfusu birer birer saymak suretile elde edilmiş olan bu rakamların hatâdan tamamen salim olduğunu söyliyemeyiz. Sayarken yapılmış hatalardan başka, bilhassa bazı zümre ve bölgelerin nüfusunun (elde mevcut defterlerin eksikliği veya tahrir sistemindeki hususiyetler dolayısıyla) atlanmış olması ihtimali de mevcuttur. Bu sebeple tetkiklerimiz ilerledikçe tetkik mevzuu rakamların yekûn ve nispetlerinde bazı değişiklikler yapmak mecburiyetinde kalmamız ihtimali mevcuttur.

Biraz aşağıda görüleceği veçhile, bilhassa vergi mükelleflerini tesbit etmek gayesiyle yapılmış olan ve yalnız aile reisi evli erkeklerle tahminen 12-14 yaşından itibaren bekâr erkekleri kaydetmiş bulunan bu sayımlardan hakikî nüfus miktarını çıkarmak güç olduğu gibi, türlü sebeplerle, gizli kalan nüfusu ve bu devirde adetlerinin ehemmiyetli bir yekûn teşkil etmesi lâzım geldiği halde sayıma tâbi tutulmayan köle'leri, büyük şehirlerdeki yeniçeri bölüklerini, saraylar halkını... ilh. ihtiva etmiyen bu cetvellere ilâve edilecek rakamların tahmini için de elimizde esaslı karîneler mevcut değildir. Nitekim tımarlı sipahiler ve kal'a müstahfızları ilh.. gibi sayıma tabi tutulmamış olan askerî sınıflar hakkında teklif ettiğimiz rakamlar da tam ve kat'i olmaktan uzaktır. Benzeri türlü sebeplerle *bu cetveli teşkil eden rakamlarda da zamanla tâdiller yapmamız mümkündür.* Bununla beraber bu rakamları, bu asırlarda yapılmış olan bu nevi sayımlar arasında tasavvur edilebilecek en büyük zenginlik ve sıhhat derecesinde ad'etmek mümkün olduğu gibi, bu rakamları bulmak için sarf ettiğimiz gayret ve ihtimamları da daha şimdiden bu nevi sayımların kıymetlendirilmesi hususunda bir takım sağlam esasların vaz'ında muvaffakiyet sağlamış olan hatırı sayılır neticeler addedebiliriz.

Bu cetvelleri tanzim için kullandığımız malzemenin hususiyetleriyle, tesadüf ettiğimiz meselelere ve tâkip ettiğimiz usullere ait geniş malûmatı ve nüfus kütlelerinin terekküp ve yayılışı tarzlarındaki hususiyetleri en küçük idarî taksimat olan kazalarda (ve kazalar dahilinde de bağlı buldukları Has, tımar veyahut vakıf.. olduklarına göre) tafsil ederek göstermeyi yakında neşretmek üzere hazırlamakta olduğumuz «Osmanlı İmparatorluğunda büyük nüfus ve vergi sayımlarının istatistik verileri» isimli kitabımızda yapacağız. Burada sadece aşağıya dercedilmiş olan cetvellerdeki rakamların bazı hususiyetleri hakkında kısa mülâhazalar dercetmekle iktifa ediyoruz :

1) Bu cetvellerde yalnız hane (evli adam) adetleri gösterilmiştir. Bu rakamlardan hakiki nüfus adedini bulmak için (5) emsâlini kabul edebiliriz.

2) Bu cetvelde, haritalarımızda da olduğu gibi, bu devirde 4:500.000 kadar tahmin ettiğimiz İstanbul'un nüfusu, Hersek livasının üç kazası ile Kilis, Pojaga livaları yoktur ki bu livalar için de tahminen 30.000 hıristiyan hane hesap etmek icap eder.

3) Buna mukabil Balkan yarımadasında bulunmadıkları halde o zamanki idarî taksimat icabı bu bölgeye bağlı bulduğumuz Kı-
rım'daki Kefe sancağı ile Rodos, İstanköy ve Midilli adalarının nü-
fusu da bu cetvellere ithal edilmiştir.

4) 194 bin küsur hanelik müslüman nüfus içinde 23.000 i as-
kerî bir teşkilâta tâbi olmak üzere 37.435 hane yörük, yani göçebe
Türkmen ile, yine askerî bir teşkilâta tabi çiftçi halktan müteşek-
kil 12.105 hane müselleme ve Semendre mıntıkasında hususî bir
statüye tâbi askerî bir sınıf halinde 1.252 hane müslüman mev-
cuttur.

5) Bu yekûnlara bu bölgede yaşamakta olan tahminen 40.000
kadar tımarlı sipahiye ve onların beraberinde harbe götürülecekleri
cebelü'leri ve tımarlı kal'a mustahfızlarını, ve 17.000 kadar 'ulufeli
kale neferlerini ve miktarları hakkında bir fikrimiz bulunmayan kö-
leleri, büyük şehirlerdeki yeniçeri ortalarını ve saray halkını da
hesaba katmamız lâzımdır.

6) 832.730 hane hıristiyan içinde de, 7.851 hanesi Voynuk ve
yaptığımız hesapların henüz kat'î şeklini almamış olmasına rağmen
tahminen 82.692 hanesi Eflak ve Martolos... ilh. olarak askerî bir
teşkilâta tabi yerli halktan teşekkül etmiş zümreler mevcuttur.

İleride, Rumeli'nin iskân vaziyetinin hususiyetlerini ayrı mıntı-
kalarda daha yakından ve etraflı bir şekilde tetkik ederken, bu ra-
kamların tereküp tarzı hakkında daha tafsilâtlı malûmat verile-
cektir.

1520 - 1535 seneleri arasında yapılmış olan sayımlara göre,
Rumeli eyaletinde nüfusun yayılış şekli

<i>Livanın adı</i>	<i>Müslüman (Hane)</i>	<i>Hristiyan (Hane)</i>	<i>Yahudi (Hane)</i>	<i>Yekûn (Hane)</i>
Paşa	66.684	183.512	2.998	253.194
Çirmen	12.686	1.578	—	14.264
Vize	12.193	9.467	—	21.660
Kızılcamüşellem	5.157	—	—	5.157
Çingene	2.694	—	—	2.694
Gelibolu [*]	5.001	3.901	23	8.925
Rodos	1.121	5.191	—	6.312
Midilli	332	7.327	—	7.659
Silistire	17.295	6.615	—	23.910
Nigebolu	9.122	31.891	206	41.219
Vidin	914	19.517	7	20.438
Kefe	1.396	5.412	—	6.808
Sofya	1.569	24.341	—	25.910
Köstendil	6.640	56.988	49	63.677
Alacahisar	881	25.759	—	26.640
Pirizrin	359	18.382	—	18.741
İşkodra	1.116	23.859	—	24.975
Elbasan	526	8.916	—	9.442
Vulçitrin	700	18.914	—	19.614
Ohri	641	32.748	—	33.389
Yanya	613	32.097	—	32.710
Karheli	7	11.395	—	11.402
Tırhala	12.347	57.671	387	70.405
Agribos	663	33.065	—	33.728
Mora	1.065	49.412	464	50.941
Hersek	7.077	9.588	—	16.665
Bosna	16.935	19.619	—	36.554
Zivornik	2.654	13.112	—	15.766
Karadağ	—	3.446	—	3.446
Semendire	2.367	106.861	—	109.228
Dukakin	—	1.829	—	1.829
Rumeli Çingeneleri	4.203	10.294	—	14.497
Y e k û n	194.958	832.707	4.134	1.031.799

[*] İmroz, Taşoz, Rodos ve İstanköy adaları dahildir.